

ІДЕЇ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А. МАКАРЕНКА

УДК 378:796.11.1(477)

DOI: 10.12958/2227-2747-2019-1(170)-65-71

Іванчикова Світлана Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри анатомії, фізіології та безпеки життєдіяльності Закладу освіти «Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна»,

м. Брест, Республіка Білорусь

ivanchykovasvitlana@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8216-6060>

СЬОГОЧАСНІ процеси реформування галузі фізкультурної освіти в Україні сприяють виникненню новітніх завдань усебічного дослідження закономірностей і перспектив розвитку фізкультурно-оздоровчої діяльності. Для визначення потенціалу означених змін слід звернутися до історичного спадку вітчизняної педагогічної думки, що облегшить створення в сучасних закладах освіти відповідних умов щодо активізації особистості учнівської молоді в ґрунтовних потребах постійного самовдосконалення з урахуванням їхніх природних схильностей та властивостей.

Вивчення стану наукової проблеми засвідчило, що багата спадщина знаних метрів педагогічної науки в Україні безперервно перебуває в полі зору багатьох сучасних дослідників (Adams, 2008; Ваховський, 2015). Так, фундаментальні ідеї видатного педагога А. Макаренка нині успішно втілюються під час відродження й розбудови національної української школи. А пильний аналіз літературних джерел звертає увагу на те,

що значну кількість сьогочасних наукових опрацювань приділено безпосередньо системному узагальненню психолого-педагогічних праць відомого педагога (Горова, 2008; Сбруєва, 2008; Павлова, 2018). Окремою ланкою виділяються узагальнення щодо характеру і змісту порівняльних досліджень різноманітних педагогічних шкіл (Ваховський, 2015; Дічек, 2008; Малькова, 2003), серед яких визначне місце займають саме вчення А. Макаренка. Проте ідеї знаного корифея педагогічної науки щодо фізкультурно-оздоровчої діяльності в освітньому середовищі не були предметом окремого дослідження й потребують додаткового вивчення, що зумовлює актуальність наукової розвідки.

Метою статті є аналіз педагогічної спадщини А. Макаренка щодо визначення педагогом мети й змісту фізкультурно-оздоровчої діяльності дітей та підлітків, а також використання ним різних форм і засобів фізичного виховання у формуванні гармонійно розвиненої особистості.

Під час наукової роботи використано науковий джерелознавчий

аналіз та синтез наукових історико-педагогічних джерел, що забезпечило можливість одержати сукупність науково перевірених історичних подій і фактів з проблематики дослідження.

Сьогодні чинний Закон України «Про фізичну культуру і спорт» визначає фізкультурно-оздоровчу діяльність як заходи, які здійснюють суб'єкти сфери фізичної культури і спорту для розвитку фізичної культури, яка, своєю чергою, спрямована на забезпечення рухової активності людини з метою її гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя (Закон України «Про фізичну культуру і спорт», 1993, с. 9). Разом з тим у ході розв'язання завдань дослідницької роботи виявлено, що майже сто років тому велике значення засадам достеменної діяльності надавав відомий педагог-вихователі й українець за походженням Антон Семенович Макаренко (1888 – 1939 рр.).

Рух, зазначав він, є органічною потребою людини, що проявляється більшою мірою в дітей, ніж у дорослих. Утім, коли дитина задовольняє цю свою потребу стихійно, це нерідко призводить до її розхристаності, зайвої галасливості, грубості, невміння стримувати себе й свідомо керувати власними діями. «Необхідно, – підкреслював А. Макаренко, – виховувати в дітей звичку до „розумного руху“, до вміння гальмувати його, коли це потрібно» (Макаренко, 1954). Досягнення означеної мети вбачалося в певному виховному синтезові, – коли школа і педагоги будуть активно керувати фізичним вихованням учнів, спрямовуючи його на шлях вирішення завдань громадянського виховання. При цьому увагу педагоги повинні були приділяти в першу чергу правильному застосуванню рухових ігор, що становлять абсолютно необхідне явище в житті дитини. Виховне значення таких ігор знаний педагог убачав ще й у тому, що вони поступово привчають дитину до фізичних і вольових дій, які необхідні для майбутньої праці як

головної умови життя дорослої людини в соціумі.

Цікавий факт, що у виховній діяльності А. Макаренко не задовольнявся вже складеними руховими іграми. Він разом із педагогічним колективом відповідно до визначених педагогічних завдань безперестанку займався винаходом власних нових рухових ігор. Чудовим прикладом у цьому відношенні є створена в 1924 р. у колонії імені М. Горького гра «горлі», яка протягом тринадцяти років залишалася найулюбленішою грою колоністів (Ніжинський, 1973).

Свою назву рухова гра отримала від найменування самої колонії, у якій тривалий час працював педагог-вихователі (імені М. Горького – «гор»), і від характеру гри (перекидання м'яча – «літ»). Вона проводилася на майданчику розміром п'ятдесят чотири на п'ятнадцять метрів, навпіл розділеному сіткою (складеною з двох тенісних сіток) і підвішеною на стовпах на висоті до чотирьох метрів. Кількість учасників було обмежено. Грали одночасно вісьмома м'ячами, відбиваючи їх спеціальними ракетами з фанери. Переможцем уважалася та команда, що закинула більше число м'ячів на поле супротивника. Кожна партія тривала біля двадцяти п'яти хвилин і супроводжувалася різними творчими прийомами.

Наголосимо, що педагогічне значення рухової гри «горлі» було надзвичайно великим. Адже вона вимагала від учасників витривалості, спритності, влучності, швидкості реакції, координації, кмітливості, здатності швидко приймати рішення й діяти відповідно до ігрової ситуації. Командна праця виховувала в учнів узгодженість колективних дій, дисциплінованість, почуття колективізму. Отже, гра «горлі» стала яскравим свідченням творчих зусиль автора в галузі винаходу нових форм і засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Неодноразово А. Макаренком було підкреслено, що фізичні вправи є не тільки чинником оздоровлення і зміцнення організму, який активно росте, але й є вельми дієвим засобом виховання дисциплінованої дитини. За спостереженнями педагога, більшість дівчат і хлопців, які регулярно займалися фізкультурно-оздоровчою діяльністю, відрізнялися своєю організованістю й обов'язковістю. Найчастіше поведінка таких молодих людей характеризувалася цілеспрямованістю й витриманістю. Проте високоорганізоване значення фізичних вправ як засобу виключно виховання дисципліни в навчальному колективі А. Макаренко не визнавав. Навпаки, стверджував, що дисципліна – це не тільки засіб, а перш за все результат виховання.

Не менш великого значення в роботі з молоддю як важливому засобі виховання здорових, міцних і «мужніх» молодих людей А. Макаренко надавав спортивній діяльності. «Наші вихованці повинні рости витривалими і сміливими. Вони не повинні боятися небезпек, тим більше фізичного страждання», – писав він у «Педагогічній поемі» (Макаренко, 1963). Звертаючись до батьків, автор зазначав, що кожна сім'я повинна прагнути до того, щоб її діти були спортсменами не тільки за інтересом, але й у своєму особистому досвіді. За такою спортивною діяльністю педагог визнавав велику організувальну й дисциплінувальну роль. При цьому паралельно підкреслюючи, що треба уважно стежити, щоб захоплення спортом не набувало характеру всепоглинаючої пристрасті: «Треба обережно підходити до почуття першого успіху в спортивному змаганні. Адже дуже швидко буває, що перший успіх викликає перебільшене почуття власних сил, зневагу до інших, звичку до швидких перемог» (Ніжинський, 1973). Як наслідок, на думку автора, це може відобразитися в невмінні дитини долати тривалі перешкоди. Тому необхідно навчати спокійного ставлення до власних перемог і

поразок. Зрештою потрібно вказувати дитині й на інші сторони її діяльності – викликати в неї почуття гордості не тільки за особистий успіх, а головним чином виховувати гордість за досягнення всієї команди. З тих же міркувань А. Макаренко заперечував проти залучення до спорту в ранньому шкільному віці, коли учні цілком ще не змогли усвідомити свої обов'язки перед колективом. У такому випадку, за словами педагога, спорт може бути шкідливим чинником розвитку особистості, оскільки він відокремлюватиме школяра від колективу. Потрібно також стримувати всяку хвалькуватість дитини, виховувати повагу до сил противника, звертати увагу на організованість, тренування та дисципліновану поведінку в команді.

Зважаючи на це, заняття спортом педагог органічно пов'язував з вихованням в учнів свідомої дисципліни, почуттям обов'язку й відповідальності, з вихованням мужності й характеру. Убачав сутність свідомої дисципліни в її активній цілеспрямованості вирішення завдань, що стояли перед тогочасним суспільством, а серед засобів і методів виховання такої дисципліни на перше місце висував вправи у вольовому подоланні труднощів, у боротьбі з перешкодами, перенесенні тих чи тих позбавлень, у терплячості, сміливості, тобто у вправах не індивідуалізованого типу, а таких, що виконуються в колективі і для колективу.

Зрештою дисциплінованість виховувалася в результаті організованих дій і зусиль вихованців, що проявлялася в усіх сферах життя. Сюди слід віднести і щоденну ранкову гігієнічну гімнастику, незважаючи ні на яку погоду з найшвидшим збором всіх учасників, і систематичні заняття спортом. «Правильно організовані спортивні вправи, особливо ковзани, лижі, регулярна оздоровча гімнастика – приносять дуже велику користь, – настільки очевидну й відому, що доводити цю користь не потрібно», – писав А. Макаренко в «Лекціях про виховання дітей» (Горова, 2008). Неодноразово

згадував, що вихованці, які систематично і планомірно займалися в спортивних секціях, завжди відрізнялися наполегливістю в досягненні цілей, урівноваженістю й організованістю. Так, у комуні імені Ф. Дзержинського, де А. Макаренком організовано найрізноманітніші спортивні секції, будь-якому колоністу було дозволено вибрати той вид спорту, який його найбільш цікавив і до якого мав найбільшу схильність. Тут були представлені гімнастика, лижний і ковзанярський спорт, велосипед, кінний спорт, баскетбол, волейбол, футбол, стрілецький спорт і парашутизм, планеризм і авіамоделізм. Спортивні заняття завжди супроводжувалися змаганнями і в середині закладу, і з іншими освітньо-виховними організаціями.

Тільки за 1935 р. у самій комуні було проведено дванадцять зустрічей з волейболу (Pavlova, 2018). Такі заходи зазвичай планувалися на вихідні дні, що привертало увагу всього освітньо-виховного закладу й популяризувало спорт серед контингенту молоді.

Утім підкреслимо, що, розуміючи необхідність організації спортивних занять, які сприяли вдосконаленню й спеціалізації вихованців в окремому виді спорту, А. Макаренко вимагав від колоністів усебічного фізичного розвитку. Цікавими є зауваження педагога про рекордсменство в спорті, – він домагався від колоністів-спортсменів насамперед підпорядкування своїх прагнень інтересам колективу. Власна спортивна майстерність позитивно оцінювалася тільки в тому випадку, коли вона йшла в повній відповідності із загальними інтересами колективу, коли спортсмен не протиставляв себе громаді, а діяв з нею заодно. На думку А. Макаренка, спортивна діяльність у дитячому колективі повинна бути так поставлена, щоб розвивати в дитини не зовнішній інтерес, а глибоку внутрішню зацікавленість в обраному виді спорту. А це можливо тільки тоді, коли заняття спортом пов'язані з подоланням

труднощів і вимагають постійних і систематичних зусиль. Головним у практиці такої діяльності є те, щоб у ній не почали переважати тільки інтереси розваг та «вбивання» часу. Безумовно, заняття фізичними вправами й спортом повинні приносити радість. Однак головне завдання педагогів у цьому напрямі вбачалося в умінні поєднати цю радість з великою виховної користю.

Отже, ідеї фізкультурно-оздоровчої діяльності червоною ниткою пронизують праці видатного науковця, а значення фізичного виховання й спорту, за А. Макаренком, посідає місце одного з найцінніших засобів освіти й виховання. Тому можна сміливо стверджувати, що ідеї вітчизняної педагогічної думки щодо фізкультурно-оздоровчої діяльності в освітньому процесі не втратили свого значення й у наш час. А величезний обсяг найцінніших учень А. Макаренка й надалі озброюватимуть сучасних педагогів методами та формами фізичного виховання, окреслюватимуть шляхи до їхньої педагогічної майстерності.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо в більш докладному вивченні та узагальненні кращого досвіду вітчизняних педагогів щодо організації фізкультурно-оздоровчої діяльності дітей та підлітків. Використання такого досвіду дозволить суттєво вплинути на наукові розробки в галузі фізичного виховання молоді та як наслідок – на підвищення здоров'я нації.

Література

Adams W., Reid S., LeMaster R., McKagan S., Perkins K., Dubson M., Wieman C. A study of educational simulations. *Journal of Interactive Learning Research*. 2008, Issue 19(4). P. 551–577.

Bengtsson J. The Many Identities of Pedagogics as a Challenge: Towards an ontology of pedagogical research as

pedagogical practice. *Educational Philosophy and Theory*. 2006, Issue 2. P. 115–128.

Pavlova N. Literary Works of A.S. Makarenko As a Source of Pedagogical Knowledge. *Primary Education*. 2018, Vol. 6, Issue 3. P. 125–136.

Ваховський Л. Ц. Постмодернізм і сучасна освіта. *Pedagogika*. Częstochowa: prace naukowe Akademii im. Jana Długosza, 2015. Tom XXIV. P. 15–23.

Горова З. М., Сенча І. В., Борисенко О. І. Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності: До 120-річчя від дня народження: Біобібліографічний покажчик. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 104 с.

Дічек Н. П. Спадщина А.С. Макаренка – феномен світового освітньо-виховного процесу. *Педагогіка і психологія*. 2008. № 3–4. С. 5–14.

Дубовой О. В., Саєнко В. Г. Збереження здоров'я студентської молоді – запорука ефективного розвитку держави. *Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2013: materialy IX Miedzynar. nauk.-prakt. konf.* Vol. 25. Medycyna. Przemysl: Nauka i studia, 2013. P. 17–22.

Закон України № 3808-XII від 24.12.1993 р. Про фізичну культуру і спорт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> [date of access: 31.10.2018].

Іванчикова С.М. Організаційні засади фізкультурно-оздоровчої діяльності в сучасній українській вищій школі. *Освіта та педагогічна наука*. 2018. № 11 (168). С. 43–52.

Малькова З. А., Воскресенская Н. М. Развитие современной педагогической науки в зарубежных странах. Москва, 2003. 214 с.

Макаренко А. С. Про мій досвід. *Твори*. Т. 3. Київ: Радянська школа, 1954. 512 с.

Макаренко А. С. Педагогическая поэма. Москва: Московский рабочий, 1963. 427 с.

Нижинский М. П. Педагогическая система А. С. Макаренко. Москва, 1973. 236 с.

Сбруєва А. А. Авторська школа А. С. Макаренка: Характеристика чинників ефективності. *Творча спадщина А. С. Макаренка крізь призму сучасності*. Суми: СумДПУ, 2008. С. 14–28.

References

Adams, W., Reid, S., LeMaster, R., McKagan, S., Perkins, K., Dubson, M., & Wieman, C. (2008). A study of educational simulations. *Journal of Interactive Learning Research*, Issue 19(4), 551–577 [in English].

Bengtsson, J. (2008). The Many Identities of Pedagogics as a Challenge: Towards an ontology of pedagogical research as pedagogical practice. *Educational Philosophy and Theory*, Vol. 2, 115–128 [in English].

Pavlova, N. (2018). Literary Works of A. S. Makarenko As a Source of Pedagogical Knowledge. *Primary Education*, Vol. 6, Issue 3, 125–136 [in English].

Vakhovsky, L.Ts. (2015). Postmodernizm i suchasna osvita [Postmodernism and modern education]. *Pedagogika*, Vol. XXIV, 15–23. Częstochowa: prace naukowe Akademii im. Jana Długosza [in Ukrainian].

Gorova, Z., Sencha V. & Borysenko O. (2008). Spadshhyna A.S. Makarenka i pedagogichni priorytety suchasnosti: do 120-richchya vid dnya narodzhennya. Biobibliografichnyj pokazhchyk [Heritage of A.S. Makarenko and pedagogical priorities of the present. To the 120th anniversary of birth. Bibliographic index]. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, 104 [in Ukrainian].

Dichek, N.P. (2008). Spadshchyna A.S. Makarenka – fenomen svitovoho osvitno-vykhovnoho protsesu [Heritage of A.S. Makarenko is a phenomenon of the world educational process]. *Pedagogy and psychology*, Vol. 3–4, 5–14 [in Ukrainian].

Dubovoi, O.V. & Saienko, V.G. (2013). Zberezhennia zdorovia studentskoi molodi – zaporuka efektyvnoho rozvytku derzhavy [Preserving the health of student youth is a pledge of effective state development].

Medycyna: Nauka i studia, Vol. 2, 17 – 22. *Przemysl: Materialy IX Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Aktualne problemy nowoczesnych nauk»* [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Pro fizychnu kuljtuuru i sport» [The Law of Ukraine „On physical culture and sports”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3808-12> [in Ukrainian].

Ivanchykova, S. M. (2018). *Orhanizatsiini zasady fizkulturno-ozdorovchoi diialnosti v suchasni ukrainskii vyshchii shkoli* [Organizational fundamentals of physical culture and recreation activity in the modern Ukrainian high school]. *Education and Pedagogical Science*, Vol. 11 (168), 43 – 52 [in Ukrainian].

Malkova, Z. A. & Voskresenskaya, N. M. (2003). *Razvitiye sovremennoy pedagogicheskoy nauki v zarubezhnykh stranakh* [The development of modern pedagogical science in foreign countries]. Moscow, 214 [in Russian].

Makarenko, A. S. (1954). *Pro mii dosvid* [About my experience]. Kyiv: Radianska shkola, 3 [in Ukrainian].

Makarenko, A. S. (1963). *Pedahohycheskaia poema* [Pedagogical Poem]. Moscow: Moskovskiy rabochiy, 427 [in Russian].

Nizhynsky, M. P. (1973). *Pedahohycheskaia systema A. S. Makarenko* [Pedagogical system A. S. Makarenko]. Moscow [in Russian].

Sbruyeva, A. A. (2008). *Avtorska shkola A. S. Makarenka: Kharakterystyka chynnykiv efektyvnosti* [Authorska school A. S. Makarenka: Characteristics of officials]. *Tvorcha spadshhyna A. S. Makarenka kriz pryzmu suchasnosti*. Sumy: SumDPU, 14 – 28 [in Ukrainian].

* * *

Іванчикова С. М. Ідеї фізкультурно-оздоровчої діяльності в педагогічній спадщині А. Макаренка

Статтю присвячено виявленню й вивченню ідей фізкультурно-оздоровчої діяльності в педагогічній спадщині

А. Макаренка. Показана важливість педагогічної майстерності, авторитету й такту педагога-вихователя щодо необхідності застосування засобів фізичного виховання й спорту в роботі з дітьми. Розкрито значення єдності школи, педагогів і батьків в організації фізкультурно-оздоровчої діяльності дітей, спрямуванні її на шлях вирішення завдань громадянського виховання. Установлено важливість рухових ігор як цілковито необхідного компонента освітньо-виховного процесу, що має на меті поступове привчання дитини до фізичних і вольових дій як необхідних складників майбутньої праці – головної умови життя людини в соціумі. Виділено та описано погляди А. Макаренка на спортивну діяльність через призму завдань виховання в учнів свідомої дисципліни, почуття обов'язку та відповідальності. Визначено, що засобами і методами вирішення таких завдань є вправи у вольовому подоланні труднощів, у боротьбі з перешкодами, перенесенні тих чи тих позбавлень, реалізованих у формах не індивідуалізованого характеру, а таких, що виконуються в колективі і для колективу.

Ключові слова: засоби й методи виховання, педагогічна спадщина А. Макаренка, рухові ігри, спорт, фізичне виховання, фізкультурно-оздоровча діяльність.

Иванчикова С. Н. Идеи физкультурно-оздоровительной деятельности в педагогическом наследии А. Макаренко

Статья посвящена выявлению и изучению идей физкультурно-оздоровительной деятельности в педагогическом наследии А. Макаренко. Показана значимость педагогического мастерства и авторитета педагога-воспитателя в вопросах необходимости применения средств физического воспитания и спорта при работе с детьми. Раскрыто значение единства школы, педагогов и родителей в организации физкультурно-оздоровительной деятельности детей, направленности ее на решение

задач гражданского воспитания. Установлена важность подвижных игр как абсолютно необходимой составляющей образовательно-воспитательного процесса, имеющей целью постепенное приучение ребенка к физическим и волевым усилиям – необходимым компонентам будущей трудовой деятельности. Выделены и описаны взгляды А. Макаренко на спортивную деятельность через призму задач воспитания у учащихся сознательной дисциплины, чувства долга и ответственности. Определено, что средствами и методами решения таких задач являются упражнения в волевом преодолении трудностей, в борьбе с препятствиями, в переносе тех или иных лишений, реализованных в формах не индивидуализированного характера, а таких, которые выполняются в коллективе и для коллектива.

Ключевые слова: средства и методы воспитания, педагогическое наследие А. Макаренко, спортивные игры, спорт, физическое воспитание, физкультурно-оздоровительная деятельность.

Ivanchykova S. M. Ideas of Physical Education and Health in the Pedagogical Heritage of A. Makarenko

The article is devoted to revealing and studying the ideas of physical education and health in the pedagogical heritage of A. Makarenko. The importance of pedagogical skills and authority of the educator in terms of the necessity of using the means of physical education and sports when working with children is demonstrated. The significance of the unity of school, teachers and parents in the organization of physical education and health of children is revealed, as well as its orientation towards the solution of tasks of civic education. The author emphasizes the importance of motor games as a necessary component of the educational process aimed at gradually training a child to perform physical and volitional actions, which are indispensable components of future work and, thus, the main condition of

human life in society. The article outlines the views of A. Makarenko on sports activity in the light of the tasks of shaping students' conscious discipline, a sense of duty and responsibility. It is determined that the means and methods for solving such problems are exercises aimed at volitional overcoming of difficulties, obstacles surmounting, surviving certain adversities implemented not in individualized form, but the ones performed within a team and for a team.

Key words: means and methods of education, pedagogical heritage A. Makarenko, games, sports, physical education, physical education and health.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2019 р.

Прийнято до друку 19.04.2019 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л.Ц.